

Анна Яненко
ORCID iD 0000-0003-0713-3087

УДК 316.343.652(477.411)“192/193”-057.6
DOI: 10.28925/2524-0757.2020.2.5

«ВІДДАЛЕННЯ Й НЕВИГОДИ ТРАМВАЙНОГО РУХУ ДУЖЕ ПЕРЕШКОДЖАЮТЬ ОДВІДУВАННЮ НАУКОВИХ ЗАКЛАДІВ...»: ПОЖИЛЬЦІ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАРВИ 1920-х — ПОЧАТКУ 1930-х рр.

У статті реконструйовано склад мешканців націоналізованих приміщень Києво-Печерської лаври протягом 1920-х — на початку 1930-х рр., передовсім осіб, пов'язаних із музеями та/або Всеукраїнською академією наук, окреслено їхні побутові умови існування. Висвітлено залежність т. зв. «лаврського контингенту» як від зміни опосередкованих господарів будівель, перепідпорядкування території, утворення, реструктуризації, ліквідації інституцій, так і від процесів урбанізації, що об'єктивно зумовили житлову кризу в УСРР.

Ключові слова: містяни, інтелектуали, повсякдення, Києво-Печерська лавра, Всеукраїнський музейний городок, Київ.

Anna Yanenko “DISTANCE AND DISADVANTAGES OF TRAM TRAFFIC HAVE MADE ACCESS TO RESEARCH INSTITUTIONS DIFFICULT”: DWELLERS OF KYIV-PECHERSK MONASTERY IN 1920s — EARLY 1930s

The article deals with the (re)construction of tenant structure of the nationalized living quarters on Kyiv-Pechersk monastery area during 1920s — early 1930s, primarily persons associated with museums and/or the All-Ukrainian Academy of Sciences. Their living conditions are outlined. The dependence of the local contingent both from the change of indirect owners of the buildings, (re)subordination of the territory, the formation, restructuring, liquidation of institutions, and from the processes of urbanization, which objectively caused the housing crisis in the USSR is elucidated. Well-known intellectuals of the interwar period lived in the former monastery buildings — archaeologists Petro Kurinnyi and Mykhailo Rudynskyi, an art critic Kost Moshchenko, a restorer Mykola Kasperovych, a cooperation connoisseur Ivan Oleksiiev, etc. The living conditions of Kyiv-Pechersk Preserve dwellers, including white-collar workers, were not ideal during 1920s and early 1930s. The distance of the apartments from the city center made access to research institutions (academic departments, book and museum collections) difficult. Almost everyone faced commonplace problems and trials: adaptation of monastery spaces, current repairs, furnishing of houses, humidity and low temperatures during the autumn-winter period, lack of heating, water supply, drainage, electricity, and other utilities, etc. Besides, Pechersk, the city suburb, was quite dangerous, the local population was often robbed. Families with children faced additional difficulties — providing access to educational institutions. The main part of Kyiv-Pechersk Preserve tenants—intellectuals were newcomers from other cities and towns. Therefore, museum workers and academics changed their apartments quite easily, not only within the so-called Citadel, 9 (Kyiv-Pechersk Preserve) in Kyiv but also within the country.

Key words: citizens, intellectuals, everyday life, Kyiv-Pechersk Lavra, All-Ukrainian Museum Town, Kyiv.

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020

© Яненко А., 2020

Різноманітні аспекти життя на території Києво-Печерської лаври протягом 1920–30-х рр. неодноразово ставали предметом наукових студій. Дослідники вивчали передовсім історію музейних та академічних інституцій, їхню діяльність, долю представників інтелектуальної спільноти та церковної громади, комплектування історико-культурних колекцій, залучали до наукового обігу маловідомі джерела тощо. Повсякдення

мешканців націоналізованих монастирських приміщень у часи між двома світовими війнами почасти висвітлені у роботах С.І. Білокопя (2006. 476 с.), О.І. Боня (2019. С. 409–418), О.С. Іщука (2016. С. 24–30), Л.П. Рилкової (2008. 289 с.), А.М. Чередниченко (2013. С. 77–85), А.С. Яненко (2019а. С. 436–450) та ін. Здебільшого інформація про пожильців Києво-Печерської лаври 1920-х — початку 1930-х рр. та їхню буденність розпорошена, фрагментарна, потребує узагальнення.

Метою цієї розвідки є реконструкція складу мешканців колишніх монастирських приміщень протягом міжвоєнного часу, передовсім осіб, пов'язаних із музеями та/або академією, а також окреслення побутових умов їх проживання у Києво-Печерській лаврі.

Так званий «лаврський контингент» протягом перших десятиліть радянської влади не був однотипним і суттєво залежав як від зміни опосередкованих господарів будівель, перепідпорядкування території, утворення, реструктуризації, ліквідації інституцій на теренах колишнього монастиря, так і від процесів урбанізації, що об'єктивно зумовили житлову кризу в УСРР 1920–30-х рр. (Коляструк О., 2010. С. 257, 266). На Печерську, у тодішньому Ленінському районі міста, що вважався «окраїною»¹, вже з початку 1920-х рр. розпочалися активна музеєфікація й вивчення історико-культурної спадщини. 13 січня 1922 р. завідувач експозиційно-виставко-музейної секції Київської Губполітпросвіти А.В. Вінницький завірив інвентарну книгу новоутвореного Лаврського музею. У березні 1922 р. комітет Головпрофосвіти при НКО УСРР підтримав рішення про передачу установі Будинку митрополита (корпус № 2) (Полюшко Г.В., 2009. С. 193–200). До середини 1920-х рр. музейний осередок на теренах колишнього монастиря співіснував із Інвалідним городком, ліквідацію якого через подальше використання приміщень Лаври «для утворення там Музейно-академічного городка»² ініціювали лише наприкінці 1925 — на початку 1926 р. 29 вересня 1926 р. ВУЦВК та РНК УСРР затверджено постанову «Про визнання колишньої Києво-Печерської Лаври за Історико-Культурний Державний Заповідник і про перетворення її у Всеукраїнський Музейний Городок», що стало вагомою юридичною підставою для виселення протягом 1927–29 рр. «інвалідів праці», «інвалідів війни», «безробітних», «непрацевдатних», «служителів культу» та іншої людності, котра мешкала тут за дозволом Інвалідного городка, релігійної общини, органів соціального забезпечення та охорони здоров'я УСРР, або ж через несанкціоноване самовселення. Попри те, що Лавра розташовувалася «далеко від центру міста, що зовсім невігідно відбива[лося] на можливостях ознайомлення з цим музеєм народних мас...»³, тут протягом міжвоєнного часу жили й інтелектуали, здебільшого ті, хто приїхав до Києва з інших міст та містечок.

У корпусі № 1 — Будинку намісника, — де на початку 1927 р. на першому поверсі знаходилися виставкові зали (єгипетська і східних культурів) та фондові приміщення відділу культів, гостьова кімната, а на другому поверсі — виставкові зали,

службові приміщення й кабінет гравюр відділу письма й друку та гостьова кімната, жив з дозволу музею швейцар Макар Шпак, завідувач відділу письма й друку Павло Попов із дружиною, завідувач відділу станкового малярства Кость Мощенко, секретарка-бухгалтерка Ольга Нікітенко (Микитенко) та сторож (охоронник) Нестор Талабко⁴. П.М. Попов у відповідях на анкету про матеріальне забезпечення 27 лютого 1925 р. зазначав: «Маю помешкання тимчасове при побічній установі (Лаврський музей). Бажав би мати помешкання ближче до Академії, де я маю основну роботу»⁵ (співробітником з науковими дорученнями при I відділі ВУАН. — *Авт.*).

У адміністративному корпусі № 2 (Митрополичий будинок, Благовіщенська та Михайлівська церкви), де облаштували службові приміщення й експозицію відділу шиття й тканини Лаврського музею / Всеукраїнського музейного городка (далі — ВМГ), вітальню музею з телефоном, робочу кімнату директора, канцелярію, вісім виставкових залів відділу станкового малярства, креслярську майстерню, кабінет архітектора та «срібний відділ», мешкали призначений 15 квітня 1924 р. директор Лаврського музею Петро Курінний із дружиною Зінаїдою та дочкою Тетяною, археолог Михайло Рудинський із сестрами Євгенією та Марією, служник музею Федір Кекало та наглядач Микола Козоріз⁶. Вчений секретар Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК), нештатний співробітник Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка М.Я. Рудинський 28 лютого 1925 р. писав: «основною роботою вважаю працю в Академії, як археолог і передісторик. Змушений працювати в Музеї Губполітпросвіти в Лаврі, де відаю відділом тканин та шиття, бо посада є єдиним джерелом мого заробітку... Живу в Лаврі. Віддалення й невігоди трамвайного руху дуже перешкоджають одвідуванню наукових закладів, надто в пообідні години, бо ввечері переходити дорогу між Микільським собором та Лаврою — небезпечно. Гігієнічним умовам [помешкання] цілком задовільняє⁷. Окремої кімнати для праці наукової не маю. Помешкання може бути поширено на одну кімнату, але з огляду на малий заробіток, недавній переїзд на працю до Києва і зв'язані з ним витрати, обмежив себе одною кімнатною в цілях економії (опалення). Випадків виселення чи уплотнення не було. Наукова бібліотека залишилася в Полтаві, і я її поки не маю змоги перевезти в Київ»⁸.

⁴ Фондова колекція НКПІКЗ. Інв. № КПЛ-А-1.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 539. Оп. 3. Спр. 1425. Арк. 403.

⁶ Фондова колекція НКПІКЗ. Інв. № КПЛ-А-2.

⁷ Мешканцям будинку були доступні ванни, вбиральні та кухня.

⁸ ЦДАВО України. Ф. 539. Оп. 3. Спр. 1425. Арк. 339–339 зв.

Ймовірно у адміністративному корпусі до переїзду в Ленінград мешкав і один з ініціаторів створення Лаврського музею Федір Морозов: «Основной работой считаю — археологию, архивоведение — охрана, регистрация и изучение памятников искусства и старины и письменности, путем описания, фотографирования и изъятия в музеи Украины... Живу в Лавре, на окраине города, помещение временное, принадлежит учреждению, которое всегда в праве [выселить] частное лицо. Отдаленность места жительства до некоторой степени утрудняет посещение научных собраний...»⁹.

Сторожка у Митрополичому садку була домівкою охоронників музею Михайла Брацлавського та Аврама Олексієнка¹⁰. Пізніше М.С. Брацлавський переселився до кімнати № 7 корпусу № 5¹¹.

Деякі приміщення кухні Трапезної палати Києво-Печерської лаври, розташованої впритул до Благовіщенської церкви, на початку 1927 р. представники релігійної громади все ще використовували за призначенням (готували й роздавали їжу); інші — виконували роль музейних фондосховищ Лаврського заповідника. У підвалі зберігали дошки й вугілля. Деякі кімнати стали житловими, зокрема у помешканні № 16 у травні 1925 р. оселився колишній послушник Києво-Печерської лаври у креслярській майстерні при економічному відомстві, лаврський архітектор і завідувач лаврської електростанції та каналізації, позаштатний співробітник Лаврського музею Бартлемеї (Бартломеї) В'ячеслав Іванов (у чернецтві Варфоломій, у схімі Пімен) (Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни, 2016. С. 1047–1048)¹².

У корпусі № 3 станом на початок 1927 р. були Канцелярія релігійної общини та «Присутствіє» Духовного собору Української синодальної (обновленської) церкви. По кілька житлових кімнат тут мали уповноважений ДПУ Н.В. Леснер (Полюшко Г.В., 2009. С. 198), очільник релігійної громади обновленців архімандрит Києво-Печерської лаври Філадельф (Пшеничников), Іван Михайлович (коваль, комендант будинків Лаври) та Василина Іванівна (прибиральниця) Губери з дитиною, «науковий робітник» юрист-історик І.М. Шумілін (Никодимов)¹³. У Еклезіаршому корпусі (№ 4), де деякі приміщення виконували роль складів екскурсійної бази, аудиторії, учительської та «інтернату слухачів» Вищої богословської школи, кімнат для прочан і трапезної, жили з дозволу Інвалідного городка, намісника Лаври, релігійної громади чи музею переважно

«служителі культу», монахи, «інваліди праці», «чорнороби», непрацездатні, співаки Великої Печерської церкви, дзвонар, палітурник, слухач Київської вищої об'єднаної школи командирів РСЧА ім. С.С. Каменєва, військовий. У одній з кімнат мешкав Віктор Тверський, викладач військової школи зв'язку, у 1920-х рр. — голова церковної сільськогосподарської общини «Трудолюбіє» у Лаврі (Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни, 2016. С. 1139), а також службовець музею Тихін Богачов¹⁴.

У корпусі № 5 протягом 1920-х рр. були облаштовані бібліотека ВУАН і службові приміщення Лаврського музею, мешкали охоронці Василіск Харченко і Андрон Гіглавий та столяр музею Михайло Данілов¹⁵. У квартирі № 4 з січня 1927 р. до арешту 2 квітня 1929 р. жив «перетягнутий» П.П. Курінним до Києва з Умані заступник директора ВМГ з господарських питань Іван Олексієв із дружиною Серафімою, дочкою Галиною та сином Ростиславом¹⁶. У цьому корпусі 1924 р. оселився художник-бойчукіст та реставратор Микола Касперович, котрий 1927 р. зробив невдалу спробу переїхати із родиною до Криму, тим часом його квартиру віддали реставратору Костю Кржемінському. У 1928 р. М.І. Касперович повернувся до Києва й змушений був знову клопотатися про надання йому помешкання (Яненко А., 2019а. С. 437).

Економічний корпус (№ 7) станом на 1927 р. був прихистком не лише для «інвалідів праці», «інвалідів війни» чи безробітних, але й для співробітників музейних і академічних установ — наглядача ВМГ Петра Таранушенка, історика-архівіста, співробітника Книгоспільки Прокопа Нечипоренка, завідувача відділу культів Лаврського заповідника Олександра Якубського¹⁷. Влітку 1927 р. у Економічному корпусі розпочали ремонтні роботи, щоб облаштувати канцелярію ВМГ (приймальню, кабінети директора, його заступників, секретаря-бухгалтера, архів) (Яненко А.С., 2019б. С. 389)¹⁸. Влітку — восени 1931 р. у корпусі експонували «Виставку досягнень української археології за 10 років радянської влади», після закриття якої приміщення передали для організації Археологічного музею ВУАН, що був тут до 1934 р. (Археологічний музей Всеукраїнської академії наук, 2017. 288 с.). У 1930-х рр. у корпусі № 7 оселилися археологи: Кирило Коршак, Федір Козубовський, Кость Кржемінський, Тодось Мовчанівський¹⁹ (рис. 1).

⁹ Там само. Арк. 430.

¹⁰ Фондова колекція НКПІКЗ. Інв. № КПЛ-А-2.

¹¹ ГДА СБУ. Спр. 67213 фп. Т. 1. Арк. 12.

¹² Фондова колекція НКПІКЗ. Інв. № КПЛ-А-29.

¹³ Фондова колекція НКПІКЗ. Інв. № КПЛ-А-3.

¹⁴ Фондова колекція НКПІКЗ. Інв. № КПЛ-А-4.

¹⁵ Фондова колекція НКПІКЗ. Інв. № КПЛ-А-5.

¹⁶ ГДА СБУ. Спр. 67213 фп. Т. 1. Арк. 29–29 зв.

¹⁷ Фондова колекція НКПІКЗ. Інв. № КПЛ-А-7.

¹⁸ ІР НБУВ. Ф. 90. Од. зб. 477. XIV. Арк. 6.

¹⁹ НА ІА НАН України. Ф. ВУАК. Спр. Книжка адресів.

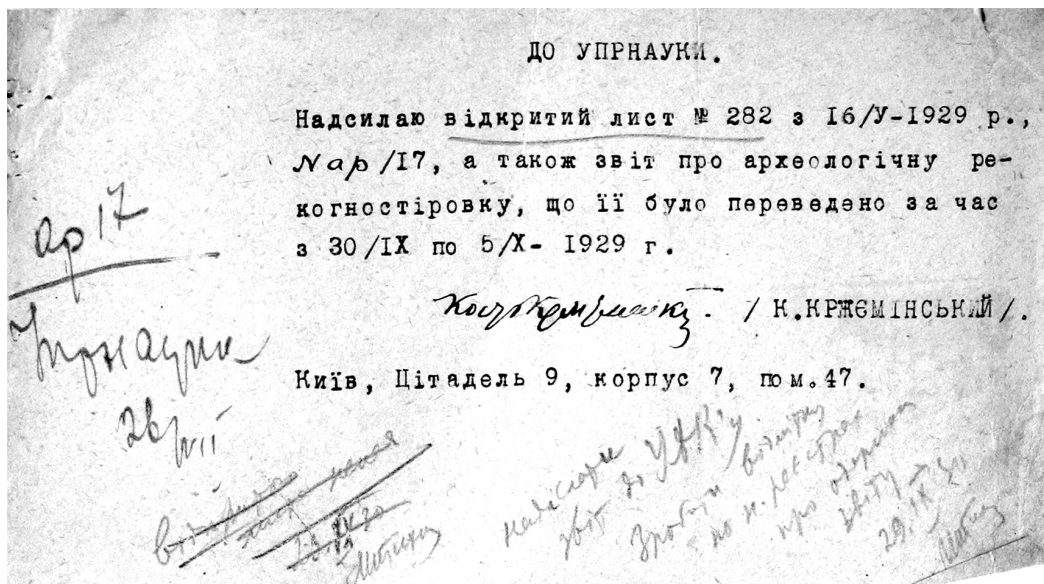

Рис. 1

Комендант Інвалідного городка Румель мешкав у корпусі № 28 (Книжкова крамниця)²⁰. У воєнному помешканні біля Святих воріт жив і педагог Михайло Зеленський із родиною²¹.

У корпусі № 24 (аптека та новокрилошанський корпус) за розпорядженням П.П. Курінного з грудня 1926 р. оселився фотограф Йосип Трейбшо із родиною та наглядач міліції Борис Вайсер, з січня 1927 р. — сторож музею Протасій Зубець. Іншими помешканнями користувалися, здебільшого, «інваліди війни»²². 12 серпня 1927 р. Василь Ляскоронський, завідувач нумізматичним відділом Лаврського музею культур та побуту / ВМГ, оглянув корпус для надання квартири з 3-х кімнат археологові Сергію Гамченкові²³, котрий невдовзі й оселився тут. Утім, влітку 1928 р. постало питання передачі будівлі у користування установам ВУАН, передовсім Музею діячів науки й мистецтва України, й виселення всіх мешканців другого поверху (21 квартира). Тоді ж розпочала роботу т. зв. «кваліфікаційна» квартирна комісія, що розподіляла «монашеські» та вільні приміщення на три категорії: цілком придатні для розміщення осіб «трудового стану»; придатні за умови ремонту; для «трудового стану» зовсім непридатні й можуть заселятися «нетрудовим елементом». Скориставшись результатами роботи комісії, Домууправлінню Лаврського заповідника вдалося вивільнити корпус № 24 для академічних музеїв. Зокрема Й.В. Трейбшо переселився до корпусу № 31 (Будинок позолотної, фотографії, іконописної (живописної) школи та майстерні) (Яненко А.С., 2019б. С. 394–395).

29 липня 1927 р. на другому поверсі колишньої електростанції Києво-Печерської лаври оселили

Ольгу Баланіну, котра з 4 червня того ж року працювала у Лаврському заповіднику на посаді технічного працівника, а у подальшому обійняла посаду лектора (Яненко А.С., 2019б. С. 389). З 1 грудня 1929 р. до 31 березня 1930 р. квартирою на території ВМГ користувався директор ВІМіШ Ростислав Заклинський²⁴. На початку 1930-х р. за адресою Цитадель 9, кв. 5 мешкав професор Київського політехнічного інституту Феодосій Садовський²⁵. Службове помешкання у Лаврському заповіднику отримав і Марко Вайнштейн, котрий після переїзду з Чернігова до Києва очолив Всеукраїнські художньо-реставраційні та репродукційні майстерні (утворені внаслідок реорганізації 1931 р. Лаврських реставраційних майстерень) (Яненко А., 2019а. С. 438). Ймовірно, у корпусі № 30 (Будинок іконописних школи й майстерні та ключні) жив археолог, історик і мистецтвознавець з Кам'янця-Подільського Юхим Сіцінський, який з 1931 р. до серпня 1933 р. працював у ВМГ (Кот С., Рилкова Л., 2011. С. 1260–1262).

Нумізмат Валентин Шугаєвський, котрий розпочав працювати у ВМГ в лютому 1927 р., отримавши влітку 1928 р. помешкання у корпусі № 20 (Келії «майстрові», старокрилошанський корпус), зіткнувся не лише з необхідністю косметичного ремонту, але й потребою «підводки водогону». До того ж корпусу переселився наприкінці 1920-х рр. К.В. Мощенко (кв. 54)²⁶, а станом на 1935 р. тут мешкав науковий співробітник Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка у Києві (далі — ВІМіШ) художник, мистецтвознавець та етнограф Б.К. Пилипенко (кв. 24)²⁷ (рис. 2).

²⁰ Фондова колекція НКПШКЗ. Інв. № КПЛ-А-28.

²¹ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 53/10. Арк. 4.

²² Фондова колекція НКПШКЗ. Інв. № КПЛ-А-24.

²³ ІР НБУВ. Ф. 90. Од. зб. 477. XIV. Арк. 5–5 зв.

²⁴ НА ІА НАН України. Ф. 10. Спр. 55/9. Арк. 20 зв.

²⁵ ЦДДАК України. Ф. 2213. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 9.

²⁶ НА ІА НАН України. Ф. ВУАК. Спр. Книжка адресів.

²⁷ ГДА СБУ. Спр. 48570 фп. Т. 1. Арк. 51.

Рис. 2

До закінчення ремонтних робіт у корпусі співаків митрополичого хору родина тимчасово мешкала у кімнаті № 41 Аптечного корпусу²⁸. Науково-художнє зібрання остаточно перевезли у призначений будинок в Лаврському заповіднику 27 червня 1927 р.²⁹ 29 червня Павло Платонович запропонував здійснити низку заходів: призначити постійного внутрішнього сторожа та дати йому «лихтар, лампу, рушницю або револьвер, мітлу, відро, швабру й т.д.»; зобов'язати вартових у Святої брами нести нічну охорону й біля корпусу № 6; встановити зовнішній ліхтар; знищити небезпеку «від люку водотягу з боку садка»; оббити залізом другі зовнішні двері; провести електрику в середині будинку для освітлення музейних приміщень та помешкання Потоцьких; видати вогнегасники та рукава для води; відгородити будинок від квартир, розташованих впритул до нього; забрати з дровника непотрібну соломку; встановити телефон для зв'язку з головним телефоном заповідника; ліквідувати відхідники; монтувати ванну тощо³⁰. 3 серпня 1927 р. з кімнати 56 корпусу № 7 до Музею України перенесли ванну із краном, душем і двома трубами від кип'ятильника, що через відсутність водопостачання у Економічному корпусі використовувалася не за призначенням³¹. 25 серпня П.П. Потоцький клопотався перед адміністрацією ВМГ щодо прочистки раковини у квартирі³², а 23 листопада — про ремонт бака, з якого витікала

вода³³. 29 березня 1932 р. Павло Платонович скаржився на неприпустимий стан освітлення у Музеї та приватному помешканні: «25^и свечковая лампочка светит как одна сальная свеча... В настоящее время с большим трудом я могу заниматься при электрическом освещении с наступлением темноты до 11 часов вечера, и только с этого часа свет становится достаточным для работы. Кроме того, неоднократно горели провода, угрожая большою опасностью. Дело дошло даже до того, что посторонние ВМГ люди похищают электр. энергию. До присоединения к Музею разных абонементов электричество работало прекрасно»³⁴.

Навесні 1927 р. до Києва переїхав збирач старовини й музейник Павло Потоцький із родиною: другою дружиною Єлизаветою, її сестрою Любов'ю Давидовою та онуком Павлом (Білокінь С., 2006. С. 25). За сприяння П.П. Потоцького його ж приватна колекція 1926 р. стала власністю України відповідно до угоди, укладеної із Народним комісаріатом освіти УСРР. Колекцію (Музей України) та її власника мали розмістити на теренах колишньої Києво-Печерської лаври у корпусі № 6 (співаків митрополичого хору): «Согласно параграфа 4го договора, заключенного Народным Комиссариатом Просвещения Украинской Советской Социалистической Республики со мною 28 Апр. 1926 года Наркомпрос предоставляет мне и моей семье вблизи помещения, где будет находится библиотека и коллекции б. моего собрания отдельную пригожую для жилья квартиру из 4-х комнат и кухни с отоплением, освещением, водопроводом и т.п. бесплатно»³⁵ (рис. 3).

²⁸ НА НХМУ. Оп. 1. Од. зб. 56. Арк. 22.

²⁹ ЦДІАК України. Ф. 2213. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 1.

³⁰ Там само. Арк. 2.

³¹ Фондова колекція НКПІКЗ. Інв. № КПЛ-А-6.

³² ЦДІАК України. Ф. 2213. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 7.

³³ НА НХМУ. Оп. 1. Од. зб. 56. Арк. 77.

³⁴ ЦДІАК України. Ф. 2213. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 6–6 зв.

³⁵ Там само. Арк. 7–7 зв.

Рис. 3

Побутові умови пожилців Лаврського заповідника, зокрема і робітників розумової праці, протягом 1920-х — на початку 1930-х рр. не були ідеальними. Віддаленість помешкання від центру міста ускладнювала доступ до інтелектуальних осередків — структурних підрозділів ВУАН, книгозбірень, низки важливих музеїв тощо. Чи не кожен стикався з буденними проблемами і випробуваннями: пристосування монастирських приміщень, поточні ремонти, умеблювання осель, вологість й низькі температури осінньо-зимового періоду, відсутність опалення, водопостачання й водовідведення, електрики

й інших комунальних послуг тощо. Тодішнє Печерське — околиця міста — було доволі небезпечним, місцеву людність часто грабували чи обкрадали. Родини з дітьми стикалися із додатковими труднощами — забезпечення доступу до освітніх закладів. Основну частину лаврських квартирантів-інтелектуалів становили приїжджі з інших міст: Умані, Полтави, Бердичева, Чернігова, Кам'янця-Подільського тощо. Тож музейники і академічні співробітники доволі легко змінювали свої помешкання не лише в межах т. зв. Цитаделі, 9 (Лаврського заповідника), але й в межах країни.

ДЖЕРЕЛА

1. Археологічний музей Всеукраїнської академії наук: дослідження і матеріали ; автор-упорядник А. Яненко. Київ : Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2017. 288 с.
2. Білокінь С. Музей України (Збірка П. Потоцького): Дослідження, матеріали. Київ : б. в., 2006. 476 с.
3. Бонь О. Олекса Новицький і Сергій Гамченко: повсякдення науковців 1920–1930-х років за епістолярними джерелами. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 2019. Вип. 23. С. 409–418. URL : <https://doi.org/10.33402/mdapv.2019-23-409-418>.
4. Іщук О. Епізод політичних репресій у Всеукраїнському музейному містечку, 1937 р.: арешт та засудження Кирила Юхимовича Коршака. *Науковий вісник Національного музею історії України*, 2016. Вип. 1. Ч. I. С. 24–30.
5. Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни: Дослідження. Документи ; упоряд. Т.М. Себта, Р.І. Качан. Київ : «Видавець Олег Філюк», 2016. 1200 с.
6. Коляструк О. Інтелігенція УСРР у 1920-ті роки: повсякденне життя. Харків : Раритети України, 2010. 386 с.
7. Кот С., Рилкова Л. Будинок іконописних школи й майстерні та ключні 1880–83, в якому містився Музей архітектури Лаврського музею культів та побуту, працювали і проживали відомі діячі культури. *Звід пам'яток історії та культури України*. Кн. I., ч. III. Київ, 2011. С. 1260–1262.
8. Полюшко Г.В. Охорона пам'яток Києво-Печерської лаври в 1920-х роках: сучасний погляд. *Другі Зарембівські читання*. Київ, 2009. С. 193–200.

9. Рылкова Л.П. Биографические сведения о братии Киево-Печерской Лавры, пострадавшей за Православную веру в XX столетии. Киев : Киево-Печерская лавра, 2008. 289 с.
10. Чередниченко А.М. Ф.І. Шміт та Ф.М. Морозов: біля витоків Музею культур та побуту на території Києво-Печерської лаври (1920-ті рр.). *Лаврський альманах*, 2013. Вип. 28. С. 77–85.
11. Яненко А. Листи до Петра Курінного: антологія буденного в міжвоєнному місті. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 2019а. Вип. 23. С. 436–450. URL : <https://doi.org/10.33402/mdapv.2019-23-436-450>.
12. Яненко А.С. «Ой ще й дуже довго треба чистити “авгієві конюшні”»: листи Івана Олексієва до Петра Курінного як джерело з історії музейного життя Києва 1920-х рр. *Сіверщина в історії України*, 2019b. Вип. 12. С. 385–398.
13. Яненко А. Трансформація музейництва та радянська гуманітаристика в УСРР на початку 1930-х рр. (на прикладі провідника Петра Курінного Всеукраїнським музейним городком). Курінний П. Всеукраїнський державний культурно-історичний заповідник «Всеукраїнський музейний городок» : провідник. Київ : НКПІКЗ, 2020. С. 7–59.

REFERENCES

1. Yanenko, A. (Comp.). (2017). *Arkheolohichni muzei Vseukrainskoi akademii nauk: doslidzhennia i materialy*. Kyiv: Natsionalnyi Kyievo-Pecherskyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk [in Ukrainian].
2. Bilokin, S. (2006). *Muzei Ukrainy (Zbirka P. Pototskoho): Doslidzhennia, materialy*. Kyiv: b. v. [in Ukrainian].
3. Bon, O. (2019). Oleksa Novytskyi i Serhii Hamchenko: povsiakdennea naukovtsiv 1920–1930-kh rokiv za epistoliarnymy dzherelamy. *Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni*, 4, 409–418 [in Ukrainian].
<https://doi.org/10.33402/mdapv.2019-23-409-418>
4. Ishchuk, O. (2016). Epizod politychnykh represii u Vseukrainskomu muzeinomu mistechku, 1937 r.: aresht ta zasudzhennia Kyryla Yukhymovycha Korshaka. *Naukovyi visnyk Natsionalnogo muzeiu istorii Ukrainy*, 1, 1, 24–30 [in Ukrainian].
5. Sebta, T. M., & Kachan, R. I. (Comps.). (2016). *Kyievo-Pecherska Lavra u chasy Druhoi svitovoi viiny: Doslidzhennia. Dokumenty*. Kyiv: «Vydavets Oleh Filiuk» [in Ukrainian].
6. Koliastruk, O. (2010). Intelihentsiia USRR u 1920-ti roky: povsiakdenne zhyttia. Kharkiv: Rarytety Ukrainy [in Ukrainian].
7. Kot, S., & Rylkova, L. (2011). Budynok ikonopysnykh shkoly y maisterni ta kliuchni 1880–83, v yakomu mistyvsia Muzei arkhitektury Lavrskoho muzeiu kultiv ta pobutu, pratsiuvaly i prozhyvaly vidomi diachi kultury. In *Zvid pamiatok istorii ta kultury Ukrainy (Vol I., part III, pp. 1260–1262)*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Poliushko, H. V. (2009). Okhorona pamiatok Kyievo-Pecherskoi lavry v 1920-kh rokakh: suchasnyi pohliad. *Druhi Zarembivski chytannia*. (pp. 193–200). Kyiv [in Ukrainian].
9. Rylkova, L. P. (2008). Biograficheskie svedeniia o bratii Kievo-Pecherskoi Lavry, postradavshei za Pravoslavnuuiu veru v 20 stoletii. Kiev: Kievo-Pecherskaia lavra [in Russian].
10. Cherednychenko, A. M. (2013). F. I. Shmit ta F. M. Morozov: bilia vyotokiv Muzeiu kultiv ta pobutu na terytorii Kyievo-Pecherskoi lavry (1920-ti rr.). *Lavrskiyi almanakh*, 28, 77–85 [in Ukrainian].
11. Yanenko, A. (2019a). Lysty do Petra Kurinnoho: antolohiia budennoho v mizhvoiennomu misti. *Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni*, 4, 436–450 [in Ukrainian].
<https://doi.org/10.33402/mdapv.2019-23-436-450>
12. Yanenko, A. S. (2019b). “Oi shche y duzhe do vho treba chystyty «avhiievi koniushni»”: lysty Ivana Oleksiieva do Petra Kurinnoho yak dzherelo z istorii muzeinoho zhyttia Kyieva 1920-kh rr. *Sivershchyna v istorii Ukrainy*, 12, 385–398 [in Ukrainian].
13. Yanenko, A. (2020). Transformatsiia muzeinytstva ta radianizatsiia humanitarystyky v USRR na pochatku 1930-kh rr. (na prykladi providnyka Petra Kurinnoho Vseukrainskym muzeinym horodkom). In P. Kurinnyi, *Vseukrainskyi derzhavnyi kulturno-istorychnyi zapovidnyk “Vseukrainskyi muzeinyi horodok”: providnyk* (pp. 7–59). Kyiv: NKPIKZ [in Ukrainian].

Дата надходження статті до редакції: 20.07.2020.